

Ajatuksia arvioimassa

Arvio teoksesta Myllykangas, Mikko & Petteri Pietikäinen (toim.). *Ajatusten lähteillä: Aatteiden ja oppien historiaa*. Helsinki: Gaudeamus. 2017. 423 s. ISBN 978-925-495-423-5.

Zachris Haaparinne

Aate- ja oppihistoriaa suurelle yleisölle

Ajatusten lähteillä on monipuolinen katsaus ajatusten, aatteiden ja oppien historialliseen kerrostuneisuuteen. Pääasiassa Oulun yliopistossa vaikuttavien aate- ja oppihistorioitsijoiden kirjoittama kokoelmateos ”on osoitettu niin opiskelijoille ja tutkijoille kuin sille suurelle yleisölle, joka on kiinnostunut ajattelusta, aatteista, tieteestä ja niiden historiasta” (s. 12–13). Sekä aatehistorialla että oppihistorialla on Suomessa verrattain pitkät juuret, mutta kokoavaa yleisesitystä kotimaisen tutkimuksen tilasta ei aiemmin ole julkaistu. *Ajatusten lähteillä* on kirjan toimittaneiden Mikko Myllykankaan ja Petteri Pietikäisen mukaan kirjoitettu korjaamaan kyseinen puute. Mutta sen sijaan, että teos olisi katsaus aate- ja oppihistorian metodologiseen tai teoreettiseen nykytilaan, sen kirjoittajat keskittyvät esittelemään tutkimiaan temaattisia kokonaisuuksia mahdollisimman laaja-alaisesti. Koska Oulun yliopisto, jossa Suomen ainoa aate- ja oppihistorian oppiaine sijaitsee, on kirjoittajia yhdistävä tekijä, on teos ensisijaisesti katsaus oululaisen historian tutkimuksen tutkimusintresseihin.

Kirjoittajien tavoitteena on herättää kiinnostusta aate- ja oppihistoriaa kohtaan esittelemällä ymmärrettäviä ja ajankohtaisia esimerkkejä aate- ja oppihistoriallisesta tutkimuksesta. ”Aatteet ja opit ovat muodostaneet tiedostetut tai ehkä useimmiten tiedostamattomat ajattelun rakennuspalikat, joiden varaan tietoista toimintaa on rakennettu ja joiden avulla tekoja ja päätöksiä on selitetty itselle ja muille” ja ”siksi aatteiden ja oppien historia on yleisemmin koko inhimillisen ajattelun lähteiden etsimistä” (s. 18), toteavat toimittajat johdannossaan. Kirjoittajien tavoitteisiin ja perusteisiin on helppo yhtyä. On ensisijaisen tärkeää, ettei historiaa esitetä vain tapahtumien ja materiaalin kautta.

Tunneteorioista tieteenhistoriaan

Kirja on jaettu kahteen osioon, joista ensimmäinen tarkastelee ensisijaisesti aatehistoriaa ja toinen oppihistoriaa eli tieteenhistoriaa. Kirjan kahdessa ensimmäisessä artikkelissa päästään lähimmäksi sitä, miten kirjoittajat itse näkevät ja määrittelevät oppialansa. Petteri Pietikäinen ja Mikko Myllykangas esittelevät johdantoluvussa tavoitteitaan ja aatehistoriaa yleisesti, mutta välttelevät määrittelemästä oppialaansa tiukasti. Kirjan tarkoitus on pikemminkin herättää yleistä mielenkiintoa kuin toimia teoreettisena avauksena, kuten kirjoittajat itsekin toteavat. Ari Helon ja Pietikäisen artikkeli ("Aatehistorian merkitys ja välineet") on kuitenkin paikoitellen kanta-aottavampi ja sävyllään tiukempi. Kirjoittajien mukaan "tieteellinen tutkimus pyrkii aina totuuteen, vaikka älyllisesti rehellinen tutkija myöntääkin, että tutkimustulos on parhaimmillaankin vain osatotuus" (s. 21) ja "hyvä aatehistoriallinen työ ei yritäkään olla muuta kuin pätevä erityistutkimus omasta tarkasti rajatusta aihealueestaan" (s. 24). Lukijakunnassa näkemykset herättänevät mielipiteitä suuntaan jos toiseenkin.

Pietikäisen ("Utopia-ajattelun historiaa Thomas Moresta H. G. Wellsiin") ja Helon ("Yhdysvaltalaisen liberalismiin edistyshistoriallinen luonne") artikkelit edustavat tematiikaltaan klassista aatehistoriaa, jonka ytimessä ovat suuret ideat ja ajattelijat. Pietikäisen esitys utopia-ajattelun historiasta on erinomainen ja tarjoaa harvinaislaatusemman katsauksen utopismin historian suureen kuvaan; utopia-ajattelua lähestytään useimmiten varsin rajattujen esimerkkien kautta. Pietikäinen on onnistunut tunnistamaan erilaisten, toisistaan riippumattomien utopiafantasioiden yhteisiä piirteitä ja nimittäjiä. Myös Helon artikkeli on ansiokas esitys suomalaisille varsin vieraasta aiheesta: Yhdysvaltain (valtion) varhaishistoriasta. Helon artikkelin tematiikka nivoutuu hyvin Pietikäisen utopia-artikkeliin, Helon esittäessä yhdysvaltalaisen liberalismiin ja sen edistyshistoriallisen luonteen eräänlaisena maltillisena utopiana.

Kari Väyrysen ("Luonnosta ympäristöön: luontosuhteemme käsite- ja aatehistoria") ja Simo Knuutilan ("Klassiset tunneteoriat ja niiden muunnokset uuden ajan alun filosofiassa") artikkelit käsittelevät puolestaan temaattisesti ajankohtaisempia aihekokonaisuuksia. Ensimmäinen näistä tarkastelee ihmisen ja luonnon historiallista yhteyttä käsitehistoriallisesta näkökulmasta. Väyrysen mukaan "luontokäsitteellä näyttäisi ... olevan suhteellisen selväpiirteisesti määriteltävä ydin" joka "tulee esiin yllättävän varhain, jo termien *fysis* ja *natura* yhteisessä kantamerkityksessä, joka ilmaisee syntyä, luomista ja kasvua" (s. 112). Simo Knuutila puolestaan esittelee historiallisia tunneteorioita väittäen, että sekä keskiaikaiset että renessanssiaikaiset tunneteoriat perustuvat ainakin välillisesti antiikin tunneteorioihin. Knuutila osoittaa, että ajatusrakennelmat ovat historiallisten kerrostuneita; vaikeivat yhtä eksplisiittisiä kuin katkokset, jatkuvuudet ovat usein historiallisesti keskeisempiä.

Kirjan toinen osio pureutuu oppihistoriaan eli tieteenhistoriaan, jonka "tarkoituksena on selittää niitä prosesseja, joiden myötä tiede muuttuu" (s. 188). Suurimmalle osalle osion tematiikka lienee lähtökohtaisesti vierasta, mutta tämän teoksen luettuaan toivottavasti tutumpaa. Etenkin Maija Kallisen artikkeli ("Suurin murroksista? Skolastiikasta empiirisen tieteen tielle") tarjoaa erinomaisen yleisesityksen länsimaisen tieteen kehityksen pääpiirteistä. Artikkelissa esitetään suuret kehityskulut

yleistajuisesti sortumatta kuitenkaan liialliseen yksinkertaistamiseen. Pietikäisen artikkeli ("Älykkäästä suunnittelijasta sokeaan kelloseppään: evoluutioajattelun historiaa 1600-luvun lopulta Lajien syntyyn") omalta osaltaan syventää Kallisen katsausta rajatumman esimerkin kautta. Erkki Urpilainen ("Tiedettä Suomessa") puolestaan tarjoaa vastaavanlaisen yleiskatsauksen suomalaisen tieteen historiallisesta kehityksestä. Urpilainen kuitenkin keskittyy artikkelissaan pääsääntöisesti yksittäisiin toimijoihin suurempien kehityskulkujen sijaan, mikä johtunee pitkälti eurooppalaisen ja suomalaisen tieteenhistorian eroavaisuuksista.

Siinä missä toisen osion kolme ensimmäistä artikkelia edustavat perinteisempää, intellektuelli-keskeistä oppihistoriaa, osion kaksi viimeistä artikkelia edustavat selvästi sosiaalishistoriallisemmin suuntautunutta oppihistoriaa. Kun ensimmäisissä luvuissa tutkimuskohteina ovat Newtonin, Descartesin, Baconin, Galilein, Kopernikuksen ja Porthanin kaltaiset toimijat, jälkimmäisissä luvuissa keskitytään ensisijaisesti lääketieteen ja siten myös suurten joukkojen historiaan. Heini Hakosalo esimerkiksi tarkastelee artikkelissaan ("Tautisia tarinoita: lääketieteen ja tuberkuloosin historiaa") tuberkuloosin historian kautta lääketieteen ja kansanterveyden kehitystä, keskittyen etenkin siihen, miten tauti ymmärrettiin ja minkälaisiin ihmiskuviin nämä katsantokannat pohjautuivat. Pietikäinen ja Myllykangas puolestaan tarkastelevat yhteisartikkelissaan ("Hullun monta nimeä: mielisairauksien nimeäminen muuttuvassa yhteiskunnassa") mielisairauksien nimeämisen historiaa ja sitä miten nämä nimeämiskäytänteet "ovat eri aikoina olleet sidoksissa niin lääketieteeseen kuin ihmiskuvaan, yhteiskunnallisiin ilmiöihin ja kulttuuriseen dynamiikkaan" (s. 330).

Artikkelien sekaan on sijoitettu useita tietolaatikoita, joissa käsitellään tiiviisti erilaisia temaattisia kokonaisuuksia kuten käsitehistoriaa (Jouni-Matti Kuukkanen), länsimaista ihmiskuvaa (Ari Helo), tunteita historiassa (Heini Hakosalo), naisen roolia tieteenhistoriassa (Heini Hakosalo), tieteen ja uskonnon suhdetta (Petteri Pietikäinen & Mikko Myllykangas) ja itsemurhia (Mikko Myllykangas). Tietolaatikot ovat informatiivisia ja sulautuvat sujuvasti osaksi tekstikokonaisuutta. Ainoastaan Jouni-Matti Kuukkanen käsitehistorian tietolaatikkoon on käsitehistorioitsijana todettava, että katsaus olisi voinut esitellä laajemmin kotimaista käsitehistoriaa. Esimerkiksi Jyväskylässä on pitkät perinteet oppiainerajat ylittävästä käsitehistoriasta niin kansallisella kuin kansainväliselläkin tasolla.

Katto korkealla, seinät leveällä?

Monipuolisuus on kokoelmateoksen suurin ansio. Sen kirjoittajat esittelevät ansiokkaasti Oulussa tehtävän aate- ja oppihistorian temaattista kirjoa niin opiskelijoille, tutkijoille kuin suurelle yleisöllekin. Samalla osoitetaan, kuinka monipuolista aiheiden kirjoja voidaan problematisoida aatehistoriallisista lähtökohdista: utopioista tuberkuloosiin ja luontosuhteesta mielisairauksiin. Teos tarjoaa myös ansiokkaan katsauksen tieteenhistoriaan niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin.

Temaattisen monimuotoisuuden painottaminen on samalla teoksen keskeisimpiä haasteita. Metodologista tai teoreettista keskustelua kirjassa ei juurikaan käydä. Kirjan

toimittaneet toteavat johdannossaan, että ”emme halua määritellä aate- ja oppihistoriaa tiukasti, koska se tarkoittaisi turhia rajanvetoja suhteessa muihin historian erikoisaloihin” (s. 12) ja ”kaikkien oppisuuntausten päämäärä on kuitenkin sama eli tutkia menneisyyttä” (s. 12). Kirjan funktiona ei ole olla menetelmällinen tai teoreettinen avaus, vaan pikemminkin eräänlainen akateeminen *teaser*; keskustelu menetelmällisistä ja teoreettisista rajanvedoista saattaa helposti näyttäytyä hiustenhalkomiselta ja rajata yleisöä, jota kirjalla pyritään puhuttelemaan. Lähtökohtaisesti kriittisempi voisi kuitenkin kysyä mitä virkaa aate- ja oppihistorialla on, jos sitä ei haluta määrittää sen tarkemmin eikä se eroa keskeisesti muista historian oppisuuntauksista. Onko todella niin, että menneisyyden tutkiminen on niin määrittävä tekijä, että se peittää alleen esimerkiksi idealismin ja materialismin sekä toimijan ja rakenteen väliset jännitteet?

Menetelmällistä rajaamattomuutta perustellaan myös sillä, että ”nykyisen monitieteisyyttä korostavan tiedenäkemysten aikana ei ole muutenkaan mielekästä rakentaa opillisia muureja suhteessa muihin oppiaineisiin”, vaan sen sijaan pitäisi pikemminkin ”hakea tarttumapintaa muihin historian tutkimuksen aloihin ja myös muihin ihmistieteisiin, kuten sosiologiaan, antropologiaan tai esimerkiksi kriminologiaan” (s. 12). Monitieteisyyden tarpeesta tuskin kukaan on voimallisesti eri mieltä, mutta tarkoittaako monitieteisyys todella rajauksen ja erikoistumisen puutetta tai menetelmällistä konsensusta? Näkemystä haastavat yhteisartikkelissaan myös Helo ja Pietikäinen (”Aatehistorian merkitys ja välineet”), jotka toteavat, ettei monitieteinen tutkimusihanne ”suinkaan tarkoita sitä, että pyritään luomaan vain mahdollisimman rikas ja monipuolinen näkemys mistä tahansa ilmiöstä”, sillä myös tällaisessa ”tutkimuksessa on aina oltava tarkat kriteerit, mitä menetelmiä tarvitaan tutkimusongelman ratkaisemiseen ja mikä ylipäättään on tutkimusongelma” (s. 23–24). Esimerkiksi sosiologian, antropologian ja kriminologian nimeäminen yhteistyöaloiksi on jo itsessään huomattava valinta; monet kielellisemmin suuntautuneet historioitsijat olisivat nostaneet esiin varsin erilaisen joukon lähitieteitä.

Monipuolinen yleisesitys

Ajatusten lähteillä on kokonaisuudessaan ansiokas aate- ja oppihistoriallinen katsaus ja keskustelunavaus. Se sopii niin suurelle yleisölle, opiskelijoille (sekä tuleville että nykyisille) kuin tutkijoillekin. Teoksen artikkelit ovat itsessään erinomaisia katsauksia aihealueisiinsa ja ne kertovat myös siitä mihin Oulun aate- ja oppihistoriassa keskitytään. *Ajatusten lähteillä* on oppiaineen vuoden 2017 pääsykoekirja. Kokoelmateoksen avulla on varmasti mahdollista terävöittää profiilia opiskelijahaussa ja toisaalta sen avulla tehdään näkyväksi myös se, minkälaisien näkökulmien hallitsemista opiskelijoilta tullaan edellyttämään.

Suomalainen ajattelun historia kaipaisi kuitenkin enemmän menetelmällistä ja teoreettista keskustelua. Keskusteluja näistä aiheista kyllä käydään, mutta niitä käydään ensisijaisesti kansainvälisten toimijoiden kanssa. Kansainvälinen vuorovaikutus ei tietenkään ole ongelmallista sinänsä – päinvastoin – mutta myös kansallisella keskustelulla on funktionsa. Tutkitaanhan ajattelun historiaa useimmissa suomalaisissa yliopistoissa, usein vieläpä lukuisilla erillisillä laitoksilla ja

tiedekunnissa. Kansallisesta konsensuksesta haaveilee tuskin kukaan, mutta keskinäisestä kirittämisestä sitäkin useampi.

FM, YTM Zachris Haaparinne on käsitehistorioitsija ja yleisen historian tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella. Haaparinne tarkastelee väitöskirjassaan representaatiolle annettuja merkityksiä brittiläisessä poliittisessa ajattelussa vuosina 1721 – 1776.